

KUML 19
70
FOR P.V.GLOB

KUML

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1970

With Summaries in English

Mit deutschen Zusammenfassungen

JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB SATTE DETTE KUML FOR

P. V. GLOB

PÅ 60 ÅRS DAGEN DEN 20. FEBRUAR 1971

I KOMMISSION HOS
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
KØBENHAVN

1971

Omslag:
P. V. Glob:
Jysk Tordenvej

Redaktion:
POUL KJÆRUM

Copyright 1971
by
Jysk Arkæologisk Selskab
JSBN 8700 22971 7

Printed in Denmark
by
Jysk Centraltrykkeri A/S

INDHOLD/CONTENTS

<i>Peter Seeberg</i> : Det frie felt. P. V. Glob og de danske provinsmuseer	9
A clear field. P. V. Glob and the Danish provincial museums	
<i>Klaus Ferdinand</i> : Etnografien på Moesgårdmuseet	13
The ethnographical collections at Moesgård	
<i>Hellmuth Andersen</i> og <i>Ole Klindt-Jensen</i> : Hesselbjerg. En gravplads fra vikingetid	31
Ein wikingenzeitliches Gräberfeld	
<i>Tage E. Christiansen</i> : Træningslejr eller tvangsborg	43
Training-camp or garrison-fort	
<i>Kristján Eldjárn</i> : En tau-stav fra Island	65
A Tau crosier from Iceland	
<i>Knud J. Krogh</i> : Den norske stavkirke	83
The Norwegian stave-church	
<i>Aslak Liestøl</i> : En uartig historisk runeinskription	91
A historic runic inscription from Bergen	
<i>Jytte Lavrsen</i> : Brandstrup. Nye billeder af et gammelt fund	99
Brandstrup – new illustrations to an old find	
<i>Peter Riismøller</i> : Pottemageren i Pederstræde	109
The potter of Pederstræde	
<i>Erling Albrechtsen</i> : Den ældre jernalders bebyggelse på Fyn	123
Early Iron Age settlement on Funen	
<i>C. J. Becker</i> : De gådefulde lerblokke fra ældre jernalder	145
Die rätselhaften Tonblöcke aus der älteren Eisenzeit	
<i>Hans Neumann</i> : Et dødehus fra Enderupskov	157
Ein Totenhaus von Enderupskov	
<i>Erling Johansen</i> : Med hevet hånd	171
The raised hand	
<i>Mats P. Malmer</i> : Bronsristningar	189
Bronze engravings	
<i>Sverre Marstrander</i> : Et magisk fangstlokkemiddel	211
A magical hunting charm	
<i>C. A. Moberg</i> : Regional och global syn på hällristningar	223
Research in rock carving	
<i>Povl Simonsen</i> : Sydskandinavisk i Nordskandinavien	233
South-Scandinavian petroglyphic art in northern Scandinavia	
<i>Holger Friis</i> : Flinthugningspladsen ved Studeli klit	243
A Neolithic bivouac at Studeli klit	
<i>Hans Jørgen Madsen</i> : To dobbeltgrave fra jysk enkeltgravskultur	249
Two double graves from the Jutland Battle-axe Culture	
<i>Bent Sylvest</i> : Dolktidsgrav med ravsmykker	261
Late Neolithic grave with amber pendants	
<i>Anders Hagen</i> : Om arkeologiens kulturbegreb	267
On cultural conceptions in archaeology	
<i>Hans Helbæk</i> : Da rugen kom til Danmark	279
The arrival of rye in Denmark	
<i>Ulrik Møhl</i> : Fangstdyrene ved de danske strande	297
Seal and whale hunting on the Danish coasts	
<i>J. Troels-Smith</i> : Naturvidenskabelig datering	331
<i>T. G. Bibby</i> : »... efter Dilmun norm«	345
»... according to the standard of Dilmun«	
<i>Karen Frifelt</i> : Jamdat Nasr fund fra Oman	355
Jamdat Nasr finds in the Oman	
<i>Peder Mortensen</i> : Om Barbartemplets datering	385
On the date of the temple at Barbar in Bahrain	

EN UARTIG HISTORISK RUNEINNSKRIFT

Av Aslak Liestøl

I Heimskringla forteller Snorre Sturlasson en god og oppbyggelig historie om Olav den Hellige, den gangen han satt i Gardarrike og forberedte hærtoget som endte på Stiklestad. »Det hendte seg en søndag mens kong Olav satt til bords i høgsetet sitt at han falt i så dype tanker at han ikke enset tida. Han hadde kniv i handa, og holdt på en pinne som han spikket noen spåner av. En skutilsvein stod foran ham med en skål. Han så hva kongen gjorde og skjønnte at han satt i andre tanker. Han sa: »Mandag er det i morgen, Herre!« Kongen kikket på ham da han hørte dette og kom så i hug hva han hadde gjort. Da ba kongen om et vokslys; han sopte sammen i handa alle spånene han hadde spikket. Så satte han flammen borti og lot spånene brenne i håndflata.«

Historien er god, særlig skutilsveinens diplomatiske evne må imponere. Men det var et annet poeng jeg ville illustrere, nemlig den situasjonen som i grunnen var så selvfølgelig dengang alle hadde knivstell i beltet.

Når en, av en eller annen grunn, følte trang til å henge fingrene i noe, ga en seg gjerne til å spikke på ett tilfeldig trestykke, – ikke for å forme noe bestemt, men bare for å spikke.

Resultatet ble oftest, foruten en haug med fliser, noe uformelig noe eller noe som hadde en eller annen irrasjonell form. Slike stykker kan skape vanskeligheter når de dukker opp i arkeologisk materiale, de er tydelig laget av mennesker, men hva skulle de brukes til?

Nå er det ikke så ofte en gjør slike funn, men ved utgravningene på Bryggen i Bergen er det kommet flere pinner av det slaget for dagen, og noen av dem er brukt sekundært. De glatte fasettene som er kommet fram ved spikkingen har fristet til runeristing, og åndsevne har vært mobilisert for å skape en anvendelig tekst. Resultatet har ikke alltid vært imponerende, som regel uforståelig rabbel eller lek med runetegn, men også enkle, forståelige setninger, som for eks. opplyser hvem som har ristet runene.

I en særstilling står den som forteller at »her farer den havdjerve«. Den er »underskrift« til et bilde av en hel flåte med vikingskip side om side, tegnet i perspektiv med en usedvanlig sikker strek. Det hele er skåret inn i en vanlig vedskie, en halvklovning.

I en særstilling av annen type står den pinnen som her skal behandles. Den ser for det første ut som om den er den avkappede smalenden av et lengre stykke tre. For det andre er den innskifta den er forsynt med avfattet i en tone, som skiller seg radikalt fra den vi møter i Snorres fortelling. Den hører

Fig. 1. Pinnen er hogd eller spikket av i tykkenden og kan minne om den overflødige enden av en nagle, som har stukket ut av naglehullet, og som så er kappet av. Man har begynt å skrive på den javnbreie smalsida og har fortsatt på sida »over«.

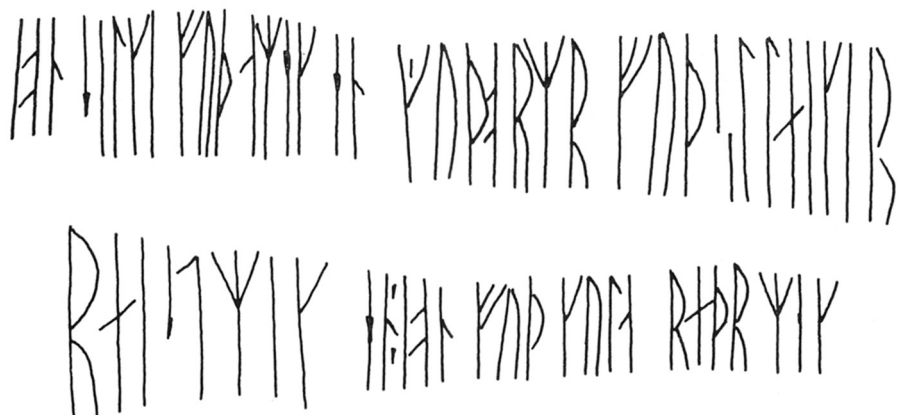
The stick resembles the superfluous lopped off, narrow end of a pin. The inscription starts on the narrow face and continues on the wider, adjoining face »on top«.

desidert til i et mannfolkmiljø av typen skipsmannskap eller gruppe soldater:

- a) *Ion silki fuþ amek en guþormr fuþsllæikir*
- b) *ræistmik en: ion fuþ kula ræþr mek*

»Jon *silki*fuð eier meg;
og Guttorm *fuðsleikir* ristet meg,
og Jón *fuðkúla* råder meg.«

Vi ser her at det dreier seg om tre vanlige formler, eierformel »NN eier meg«, ristersignatur »NN ristet meg«, og lesersignatur »NN råder meg«. Felles for alle subjektene i setningene er at de er utstyrt med hvert sitt tilnavn som alle har *fuþ* som tillegg, enten foran eller etter. Dette *fuþ* er en kjent runekombinasjon, særlig i Bergens-materialet. Grunnen er vel at den, foruten å være de tre første tegnene i runerekka, tilsvarende vårt *abc*, også kan leses som *fuð* (f), som betyr »det kvinnelige kjønnsorgan« – til alle tider et yndet tema for graffiti av forskjellig slag. Også som en del av tilnavn er det kjent før Bryggefunnene. Kong Inge Bårdsson hadde i 1206, under kampene med Erling Steinvegg og Filippus Simonsson, en sysselmann i Dalane mellom Jæren og Lista, som het *Porgils fuðhundr*, eller *fuðendr*. Om dette tilnavnet sier Finnur Jónsson: »Canis cunni« d.v.s. en tævehund (*fuð* særlig om tævens genitalia); men dog vel med bibetydning af kvindekærhed; – Hvis *fuðendr* er riktigt, må det vel stå for *fuð-hendr*, *hendr* til vb. *henda* »at gribe, snappe efter«; betydn. bliver en lignende«. (1). Noen vil kanskje undre seg over et tilnavn med en slik mening, men det er ikke enestående. Særlig i borgerkrigstida var de vanlige. Vi finner da tilnavn som *skaðareðr*, »Der gør skade med sin penis« eller *smjorreðr*, »smør-penis« »med p. blød som smør«. (2). Tilnavnene på vår

pinne er av samme type når det gjelder betydning: silke – slikker – kul (eller – utvekst), silkifuð, fuðsleikir og fuðkúla.

Man må undres over at tre mann med slike tilnavn skulle kunne være samlet på ett sted. Forholdet må vel ha en annen forklaring. For eks. kan noen i en bestemt situasjon for moro ha begynt å sette fuð til allerede eksisterende tilnavn. Dette har, etter enkelte av deltakernes mening, vært så vellykket at det fortjente å skrives ned. Forskjellige ting kan tyde på at innskrifta er skrevet i tre avdelinger, en for hver signatur, særlig den siste skiller seg ut. Men det er ikke noen karakteristiske forskjeller i måten runene er skåret på, en kan altså ikke skille sikkert mellom forskjellige hender. Vi kan likevel tenke oss at pinnen av *en* mann er forsynt med eierformel, og at den så er levert til en annen mann. Han har føyd til ristersignaturen og levert den videre til en tredje, som har skrevet lesersignaturen. Er det så »ekte« eller »falske« signaturer? Er det Jon silke, Guttorm sleiker og Jon kula som sjøl har skrevet, eller er det noen andre som har hatt dem til beste? Det er vel umulig å gi sikkert svar, begge deler er tenkelige, når en tar tidens skikker i betraktning. Vi vil ikke filosofere noe videre over det spørsmålet, heller prøve å finne ut noe mer om hovedpersonene.

Alle navnekombinasjonene er kjent fra før. *Jón silki*, *Guðþormr sleikir* og *Jón kúla* har levd og kjennes fra de historiske kildene.

I Håkon Håkonssons saga fortelles hvordan Jon silke ble drept av vårbelgene i 1239. Hertug Skule Bårdsson sendte, etter at han hadde tatt kongsnavn, folk nordover fra Nidaros for å sikre seg kontrollen med Hålogaland. De kom til Jon silkes gård Tilrem, like nord for Brønnøysund. Jon var sjøl ute på Vega (3), men ble varslet. Han dro straks nordover for å finne kong Håkons sysselmann i Sør-Hålogaland, Guttorm i Bjarkøy. Guttorm hadde vondt for å tro at det var fare på ferde, og de slo seg til ro i Sandnes (det nåværende Sandnessjøen). Her ble de overrasket og drept, enda de hadde forsøkt å berge seg med å rømme inn i kirken.

Om Guttorm sleiker vet vi bare at han døde på »lille gangdagsdagen«, 25. april, og at han ble begravet på høvdinggården Tanberg på Ringerike. Det er en likstein med runeinnskrift som gir oss disse opplysningene. Men dødsåret kjenner vi ikke. En runologisk datering av innskrifta kan ikke bli nøyaktig, »neppe eldre enn siste tredjedel av 12te årh« sier Magnus Olsen (4), og noe nærmere er det vanskelig å komme.

Ennå mindre vet vi om Jon kula. I Sverres saga nevnes to som har det navnet. Den ene var kong Magnus' lendmann, og han falt i slaget på Ilevollane i 1180; den andre nevnes som en av anførerne for den bondeoppstanden i Viken som kulminerte i det store slaget i Oslo i 1200. Hvordan det videre gikk med den yngre Jon kula sier sagaene ingen ting om.

Disse tre karene, Jon silke, Guttorm sleiker og den yngre Jon kula, kan ha levd samtidig, til og med vært noenlunde jevngamle. De må ha tilhørt ledersjiktet i borgerkrigens Norge. Det ville da være underlig, om det ikke skulle være en forbindelse mellom disse historiske personene og de tre herrerne på runepinnen.

Direkte forteller ikke kildene oss så mye om disse karene. Forskjellige opplysninger og forhold kan likevel hjelpe oss om vi vil gjøre et forsøk på å plassere dem nærmere i høvdingættenes miljø. Vi tar dem for oss enkeltvis.

Tilnavnet *silki* eller *selki* er ellers kjent i to tilfelle. Begge bærerene har hett Ivar og hører samme tid til. Den ene blir nevnt som en av lederne for bymennene i Nidaros den gang de prøvde å stanse kong Sverre, da han første gang kom til Norge med birkebeinene. Han falt der i Sverres første kamp, i året 1177. Den andre Ivar silke levde 13 år lenger. Han var Sverres mann og deltok i flere av Sverres kamper med kong Magnus Erlingsson og jarlen Erling Skakke. Første gang var ved Nordnes i 1181. Våren 1183 sendte kong Sverre ham og Bård Guttormsson på Rein nordover for å ta seg av en av Magnus' menn, Vidkunn Erlingsson på høvdingsetet Bjarkøy i Troms, like nord for det nåværende Harstad. Vidkunn var da på veg sydover, og Ivar og Bård ventet på ham ved Steigen, et annet høvdingsete på sørsida av Vestfjorden inn for Lofoten. Her ble Vidkunn drept. Etter det avgjørende slaget ved Fimreite i 1184 ordnet kong Sverre det slik at Ivar ble gift med Skjaldvor, sønnedatter til den kjente Sigurd Ranesson på Steigen, mannen som førte prosess mot kong Sigurd Jordsalfar om finneskatten. Det er sannsynlig at Ivar fikk deler av, eller kanskje hele, Steigengodset. Den tidligere eieren, Skjaldvors fetter Sigurd, hadde mistet livet på Kalvskinnet i 1179 i kamp mot Sverre, og Andres, Skjaldvors far, kan da ha vært nærmest til odelen. Ivar silke døde i 1190. Vi kan nå tenke oss, at Ivar og Skjaldvor fikk en sønn som de kalte Jon, og som arvet farens tilnavn og i tillegg i alle fall en del av godset, som da må ha omfattet storgården Tilrem ved Brønnøysund. At tilnavn gikk i arv var meget vanlig (5), og det er en mulighet for at også den eldre Ivar silke hørte til samme slekta. Han nevnes sammen med to medlemmer av Steigen-ætta, Nicolas Sigurdsson og hans svigersønn Eirik Arneson. Det kan tenkes at begge

Ivarene hørte til en nordnorsk stormannsætt, men at den yngre Ivar silke var en av de mange som hadde brutt med sitt gamle miljø og sluttet seg til kong Sverre. Først etter Fimreite fant han så tilbake igjen og giftet seg inn i Steigen-ætta.

Guttorm sleiker, som vi bare kjenner fra runeinnskrifter, må ha hatt nær tilknytning til ætta på Tanberg, siden han blev gravlagt på den private kirkegården og ikke ved hovedkirken på Norderhov, bare noen hundre meter sønnafor. Han fikk også en fin likstein. Som Magnus Olsen gjør oppmerksom på i sin behandling av innskrifta (6) er Guttorm et vanlig navn i middelalderen. Men han peker også på at navnet fantes i stormannsættene på Ringerike på 1000-tallet. Det er imidlertid en annen ætt også, hvor Guttormnavnet var vanlig, og som hadde tilknytning til Tanberg. Det er Reins-ætta som spiller en rolle i norsk historie i flere hundre år. Den Bård Guttormsson som var sammen med Ivar silke på toktet til Steigen mot Vidkunn, hørte til denne ætta og ble en sentral figur. Samtidig med at Ivar silke ble gift med Skjaldvor, gav kong Sverre sin søster Cecilia til Bård. Deres eneste barn var Inge som ble norsk konge. Cecilia må ha dødd tidlig, kanskje da Inge ble født, for før han døde i 1194 rakk Bård å gifte seg på nytt og få 5–6 barn med Ragnfrid (Ragnid), datter til Erling på Kvie i Valdres som vi kjenner fra en runeinnskrift i Hurum kirke (7). En av døtrene til Bård, Ingebjørg, ble gift med Alv på Tanberg, og to av sønnene hans var Guttorm og Skule. Den siste var den bekjente Skule jarl som spilte så stor rolle i norsk historie i første halvdel av 1200-tallet. Mens brødrene var mindreårige, var de til oppfostring hos morfaren i Valdres og slapp så vidt unna baglene i 1204. To år etter slipper de på dramatisk måte unna et nytt anslag i Nidaros. Etter dette hører vi ikke mer om Guttorm. Han må være død før 1217, ellers hadde han vel vært aktuell tronpretendent etter halvbroren Inge. Skule, som sannsynligvis var den yngre av de to, regnet seg i alle fall å ha rett til tronen. Kan vi så tenke oss, att Guttorm Bårdsson har hatt tilnavnet sleikir, og at han har vært på gjesting hos søsteren og mågen på Tanberg da han døde, trolig på sotteseng, og at han ble gravlagt blant frender ved høgendeskirken på gården?

Den Guttorm bonde fra Bjarkøy som ble drept sammen med Jon silke på Sandnes, er vel neppe Guttorm sleikir. Det ville være merkelig om liket skulle bli fraktet helt fra Helgeland til Ringerike, når det sies at han hørte hjemme i Bjarkøy.

I tilfelle disse resonnementene skulle være riktige, ville de to herrerne på runepinnen, Jon silke og Guttorm sleiker være omtrent jevngamle, sønner av gamle »offiserskamerater« og medlemmer av to av de gjevste ættene i landet, den ene til og med kongsbror.

Den tredje herren på pinnen, Jon kula, vet vi lite om. Bare at han i 1200 stod imot Sverre i Oslo, og at han trolig var vikværing, fra traktene omkring Oslofjorden. Hvor lenge han levde er ukjent for oss. Det er en mulighet for at han var i slekt med den Jon kula som falt på Ilevollane. Det er videre en

svak mulighet for at han har arvet det samme tilnavnet som en Gudbrand kula, far eller farfar til en stormann Andres, som falt i Kong Magnus' hær ved Fimreite i 1184. De kan alle nedstamme fra Olav den helliges morfar Gudbrand kula, »en gjev mann i Norge« (8). Alle forekomstene av tilnavnet kula peker mot Viken og mot et miljø av modstandere av kong Sverre. Jon kula i sagaen må ha vært noe eldre enn Jon silke og Guttorm Bårdsson, siden han kunne være høvding i 1200, da i alle fall Guttorm ennå var guttunge.

Kan det så virkelig tenkes, at disse tre sagafigurene er identiske med herene på runepinnen? Kan en tenke seg en tid og et miljø, der de tre kunne ha et slikt innbyrdes forhold at de naturlig kunne nevnes sammen, være sammen i et lystig lag og ta del i en grov spøk, eller eventuelt bli drevet gjøn med?

I den fredelige tida fra 1208 til 1217, da Guttorms halvbror Inge Bårdsson og Filippus Simonsson regjerte i forståelse med hverandre, har de politiske forholdene ligget slik til rette at de tre har kunnet møtes, sjøl om de eller slektene deres skulle ha hørt til forskjellige partier i borgerkrigen. Guttorm og Jon silke har da vært ganske unge menn – i tjuårene – Jon kula noe eldre. De kan ha drevet fredelig handel sammen, f. eks. kjøpt opp skrei i fiskeværene nordpå, i Jon silkes hjemtrakter eller i Vågan. Slike handelsforetak var stormenns sysler i de dager, og en kan godt tenke seg at en kongsbror og andre gjeve menn gikk sammen i et felag, der utsiktene til en stor fortjeneste var gode. I forbindelse med et slikt tiltak kan de tre karene ha vært samlet på Bryggen for å selge tørrfisken til utlendingene og dermed innkassere gevinsten. Her kan så den situasjonen ha oppstått, som har vært bakgrunnen og foranledningen til vår innskrift.

Med dette vil jeg ikke ha sagt at det var slik det hendte, men ut fra det vi sikkert vet kan vi si, at det kunne ha hendt. Mye avhenger av hvilken arkeologisk datering pinnen får. Det vil vise seg, når det store sammenlikningsarbeidet av det enorme materialet fra Bryggegravningene kommer i gang for alvor. Om denne teorien er riktig bør innskrifta være laget innenfor Guttorm Bårdssons levetid som voksen mann, d.v.s. omtrent Filippus Simonssons kongetid 1207–1217.

Sjøl om innskrifta egentlig er laget til en noe annen tid enn jeg har foreslått og dertil nevner helt andre menn, så håper jeg likevel, at jeg har tegnet et bilde av tid og miljø, som ikke viker alt for mye av fra det som en gang eksisterte. De andre innskriftene som er funnet på Bryggen gir oss i alle fall et inntrykk av datidens hverdagsliv, som danner en naturlig bakgrunn for vår innskrift, og som passer med det jeg har skissert.

SUMMARY

A historic runic inscription from Bergen

A wooden stick found during the excavation of mediaeval Bergen bears a rather unorthodox runic inscription. The text consists of three sentences, naming three men each of whom is given a nickname: »Jon *silkiþuþ* owns me, and Guthormr *þuþsleikir* inscribed me, and Jon *þuþkula* reads me.« The three sentences may have been cut by three separate hands, in which case we may have the signatures of the men concerned. The nicknames all contain the indelicate element *þuþ*, 'cunt', which looks like a joke, perhaps a bright idea somebody got during a riotous party. Otherwise the names are *silki*, 'silk', *sleikir*, from the verb *sleikja*, 'lick', and *kula*, 'swelling, growth'. Ignoring the common intrusive element, we have here names of three people known from historical sources. As individuals we know little about them, but collectively they can be placed in the upper ranks of Norwegian society from the beginning of the thirteenth century. One of them may even have been half-brother to the king. At the date to which the inscription belongs they must still have been young men, and we may surmise that, when they invented this joke on their nicknames, they had met together in Bergen on a communal business enterprise.

Aslak Liestøl, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

NOTER

- 1) Finnur Jónsson: Tilnavne i den islandske Oldlitteratur, i *Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* s. 299. København 1907.
- 2) Finnur Jónsson, op. cit. s. 218.
- 3) Håndskriftene har *Våga*, en misforståelse fra skriverens side. De har trodd det var det kjente fiskehandelscentret i Vågan i Lofoten.
- 4) Norges Innskrifter med yngre Runer, II s. 12.
- 5) Finnur Jónsson, op. cit. s. 366.
- 6) Norges Innskrifter op. cit. s. 13.
- 7) Norges Innskrifter op. cit. s. 169–175.
- 8) Lind (Personbinamn) nevner denne muligheten, men en må vel legge til et par slektledd i hans beregning.

